

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma Makalesi	Yıl	2024	SS.	108-119
Gönderi Tarihi	05.10.2024	Cilt	6	DOI	10.51177/kayusosder.1561884
Kabul Tarihi	12.12.2024	Sayı	2		
Online Yayın Tarihi	31.12.204				

Necm sûresi bağlamında kummî tefsirinde mezhebî yaklaşımlar*^Δ

Sectarian approaches in the interpretation of qummi in the context of surah an-najm.

Eyüp YİĞİT¹

Öz

Mezhep ekolleri görüşlerinin doğruluğunu teyit etmek için Kur'ân âyetlerinden delil sunmayı zorunlu bir yol olarak benimsemişlerdir. Şii müfessir Kummî'de mensup olduğu mezhebi takviye etmek için bu yola tevessül etmiştir. Bu çalışmada Necm sûresi bağlamında Kummî tefsirindeki mezhebî yaklaşımlar ele alınmıştır. Kummî genelde tefsirini özelde ise Necm sûresini Şîa mezhebinin ilkelerini Kur'ânî bir zemine yerleştirmek için te'lif ettiği söylenebilir. Necm sûresi, ilk inzal olan sûrelerden olup müşriklerin Hz. Peygamber'i itham ettiği bazı şeylere cevap vermekte ve ilk secde ayetini barındırmaktadır. Aynı şekilde bu sûrenin âyetleri kısa ve bir kısım müphem ifadeler barındırmaktadır. İsmi zikredilen sûrenin âyetlerinin içerisindeki bir kısım zamirlerin anlaşılması için başka karinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu özellikler müellifin âyetleri kendi mezhep düşüncesi ekseninde değerlendirmesine sebebiyet vermiştir. Çalışmamızda Necm sûresinde müellifin mezhep eksenli ele aldığı âyetler tespit edilmiş akabinde müellifin bu iddiaları farklı tefsirlerle karşılaştırılmıştır. İlgili başlığın sonunda konu ile alakalı değerlendirmelere yer verilmiştir. Makalede müellifin Kur'ân âyetlerini mezhep eksenli te'vil etmek için zorlama te'villere giriştiği ve Kur'ân'ı bir mezhep kitabına dönüştürmeye çalışmıştır. Müellifin tefsirini yaptığı âyet ile tefsir veya te'vil ekseninde aktardığı bilgiler arasında neredeyse bağlantı kurmak mümkün değildir. Âyetleri ısrarla Hz. peygamber ile ilişkilendirmesinin temel sebebi, Hz. Ali'nin imametini veya halifelikliğini Hz. Peygamber ile ilişkilendirme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

^Δ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir. Not: Kaynaklardan sonra eklenen sayılar sonuçtan sonraki kısma eklenen notları ihtiva etmektedir.

*Bu makale yazar tarafından hazırlanan "Şîa İmamet İnancının Kur'ânî Dayanakları ve Kummî Tefsirinin Mezhebî Yaklaşımları" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

¹ Dr. Eyüp YİĞİT, Diyanet İşleri Başkanlığı/Van, eyigit30@hotmail.com

Mezhep içerisindeki bazı şahıslara isnat ettiği ve âyetlerin tefsiri olarak aktardığı bilgilerin de mezhebini takviye etme amacıyla söylenmiş ve te'yide muhtaç bilgiler olduğunu aktarmamız gerekir. Müellifin bu yaklaşımı neticesinde Kur'ân'ın evrensel mesajlarının mezhebin dar sınırları içerisinde sıkıştırıldığı görülmektedir. Çalışmada Kur'ân'a mezhep eksenli yaklaşmanın ve âyetleri keyfi yorumlamanın Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılmasında önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışma mezhep eksenli Kur'ân değerlendirmelerinin olumsuzluklarına işaret etmesinden dolayı önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kummî, Şîa, Mezhep, İmamet, Taassup

Abstract

The sectarian schools of thought have adopted the compulsory method of presenting evidence from the Qur'anic verses in order to confirm the correctness of their views. The Shi'ite commentator Qummî also resorted to this method in order to reinforce the sect to which he belonged. This study examines the sectarian approaches in the interpretation of Qumî in the context of Surah An-Najm. It can be said that Qumî composed his interpretation in general and Surah An-Najm in particular in order to place the principles of the Shia sect on a Quranic basis. Surah An-Najm is one of the first revealed surahs and responds to the things that the polytheists accused the Prophet of and contains the first verse of prostration. Similarly, its verses are short and contain some ambiguous expressions. Other clues are needed to understand some pronouns in the verses. All these features caused the author to evaluate the verses in terms of his own sectarian thought. In our study, the verses in Surah An-Najm that the author considered sectarian were determined and then these claims of the author were compared with different commentaries. At the end of the relevant title, evaluations related to the subject were given. In our study, the inductive method was used and first the verses related to the subject were determined and then the evaluations were made in this direction. It is almost impossible to establish a connection between the verse that the author exegetes and the information he conveys on the axis of tafsir or ta'wil. The main reason for insistently associating the verses with the Prophet is the need to associate the imamate or caliphate of Hazrat Ali with the Prophet. The information that he attributed to some people within the sect and quoted as an exegesis of the verses is also in need of confirmation and is intended to reinforce his sect. In the article, it is seen that the author has attempted forced interpretations in order to interpret the verses of the Quran in a sectarian way and has tried to turn the Quran into a sectarian book. As a result of this approach of the author, it is seen that the universal messages of the Quran are squeezed into the narrow boundaries of the sect. In the study, the sectarian approach to the Quran and the arbitrary interpretation of the verses contain the danger of removing the Quran from being the Quran. This study is important because it points out the negativities of sectarian-based Quran evaluations.

Keywords: Tafsir, Qomi, Shia, Sect, Imamate, Bigotry.

1. Giriş

Kur'ân, kıyamete kadar insanlığın dünya ve ahiret saadetine sağlamak üzere gönderilmiş ilahî kurtuluş rehberidir. Mezhepler ise bu ilahî kılavuzun farklı yorumlarını temsil etmektedir. Bilindiği üzere bir mezhep Kur'ân'a dayandığı oranda meşruiyet kazanır. Bundan dolayı tüm İslam mezhepleri, mezhep görüşlerini Kur'ân'a dayandırmaya çalışmışlardır. Bu anlayış neticesinde İslam ekolleri âyetlerde kastedilen ilahî gayeden ziyade, mensup oldukları meşrebî ve mezhebî âyetlerden deliller takdim ederek güçlü göstermeye yöneltmiştir. Bu yaklaşım tarzı müfessirlerin tarafsız tefsir yapmalarına engel teşkil etmiştir (Yüksel 2017, 388-422; Yüksel, 2018, 131-173).

Bu makalede Şîa'nın Ahbârî düşünce ekolüne mensup, Kummî'nin mezhep eksenli görüşleri, Necm sûresi bağlamında incelenecektir. Âyetleri mezhep yönlü değerlendirmenin meydana getirdiği problemler eleştirel ve karşılaştırmalı olarak

değerlendirilecektir. Bu sûrede müellifin yorumlarını diğer müfessirlerinin değerlendirmeleri ile karşılaştırarak mezhebi taraftarlıktan ve taassuptan kaynaklanan keyfi yorumların arka planı işlenecektir.

Kummî genel olarak âyetleri Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile ilişkilendirerek imâmet düşüncesini takviye edici bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Bu değerlendirme tarzı ismi geçen tefsirin siyasal ve ideolojik bir şekil almasına sebebiyet vermiştir. Müellif, mensup olduğu mezhebin kaynakları dışında başka kaynaklara müracaat etme ihtiyacı duymamıştır. Daha önce Kummî tefsiri özelinde “Necm sûresi” bağlamında mezhep eksenli yapılan bir çalışmaya konu olmamıştır. Bunun yanında bu tefsiri farklı yönlerden inceleyen çalışmalar mevcuttur.¹ Amacımız âyetlerin doğru anlaşılmasına sebep olan mezhep taassubunu ve taraftarlığını Necm sûresi bağlamında eleştirel bir yöntemle incelemektir. Bunun yanı sıra müellifin tefsirinde geçen ve farklı sûrelerin tefsiri bağlamında ele aldığı konuyla alakalı âyetlere de bu meyanda işaret edilecektir. Necm sûresinin Mekki bir sûre olması, âyetlerinin kısa ve müphem ifadeler ihtiva etmesi, âyetlerin içerisinde bir kısım nereye raci oldukları anlaşılmayan zamirlerin yer alması ve farklı anlaşılmaya müsait lafızları ihtiva etmesinden dolayı çalışmaya konu olmuştur.

1.1. *Kummî tefsiri*

Müellifin tam isminin Ebû'l-Hasen Ali b. İbrâhim b. Hâşim el-Kummî (ö.329/941) olduğu konusunda ittifak vardır. (İbnü'n-Nedîm, 1997, 2/32) Müfessir aslen Kum'lu olduğu için Kummî nisbetiyle anılmıştır. Künyesi ise Ebû'l-Hasen'dir. (el-Kummî, ts., 3/84-85; İhsan Emin, 2000, 405) Tefsirde müellifin ismine nispet edildiği için aynı isimle anılmıştır. Bu tefsir birçok yönden eleştiriye maruz kalmış olmasına rağmen Şîa mezhep ve tefsir edebiyatı içerisinde tartışmasız bir otoriteye sahiptir. Şîa'nın klasik tefsirleri arasında yer almaktadır. Bu tefsir, kendinden sonra yazılan Şîi, ahbârî (Yurdağür, 1998, 1/490-491) müfessirler üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır (Yiğit, 2024, s. 183)-2.

Kummî tefsirinin ilk yazılan eserlerden olması, mezhep eksenli bir tefsir olması, mezhep imamlarından nakledilen haberleri esas alması gibi muhtelif sebepler bu tefsiri önemli kılmaktadır. Kummî âyetleri mensup olduğu mezhep düşüncesi istikametinde tefsir ederken birçok ilmî yol ve yöntemi ihlal ettiği anlaşılmaktadır. Müellif, âyetlerin lafız-mana ilişkisine dikkat etmediği gibi nüzül zamanına ve sebebine de dikkat etmemiştir. Hz. Peygamber'in akabinde Hz. Ali'nin imâmetini ve hilafetini ispatlamak için âyetleri keyfi te'villere tabi tutmuştur. İlahî muradın âyetlerden kastettiği anlam ile Kummî'nin te'vil ettiği anlam arasında ciddi bir fark vardır. Âyetlerin içerisindeki müphem ifadeleri ve farklı anlaşılmaya müsait kavramları mezhep düşüncesi istikametinde değerlendirmeye çalışmıştır. Görüşlerini dayanak olarak aldığı şahıslara teslimiyetçi bir anlayışla yaklaşmıştır. Bunun neticesinde âyetlerin manaları ilgili şahsın rivayetine kurban edilmiştir. Kummî, taassup derecesindeki mezhebi düşüncelerini ispatlamak ve özellikle imâmet konusunda görüşlerini Kur'ân'a onaylatmak için âyetleri bu yönde tevil etmekten çekinmemiş, parçacı bir yaklaşımla âyetlere istediği gibi mana vermekten geri durmamıştır. Kummî'nin bu değerlendirmelerini Necm sûresi çerçevesinde ele alacağız. Bu kısa girişten sonra ilgili sûre hakkında kısa bir açıklama yapmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.1.1 *Necm sûresi*

Necm sûresi Mekke'de nazil olmuş Mushaf sıralaması elli üç, iniş sıralaması ise yirmi üçüncü sıraya yerleştirilmektedir. (Elmalılı, 1996, 7/257; Hayreddin vd., 2007, 5/155). İhlâs sûresinden sonra, Abese sûresinden önce Mekke'de nazil olmuştur (Hayreddin vd., 2007, 4/155). Bu sûre ilk secde âyetini ihtiva etmesi yönüyle farklılık arz etmektedir (İbn Kesir, 1999, 7/442). Bu sûre Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'da

müşriklerin işitebileceği şekilde okuduğu ilk Kur'an sûresi olma özelliğine sahiptir. (İbn Atıyye, 1422, 5/195) Sûre Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber hakkında kâhin, mecnun ve şâir gibi ithamlarına cevaben yemin ile başlamaktadır (Elmalılı, 1996, 7/257). *وَإِذَا هُوَ* "Battığı zaman yıldız andolsun ki" (en-Necm 53/1) şeklindeki âyetle başlayıp ismini de bu âyetten almaktadır. Bu kelimenin te'vili ile ilgili bazı ihtilafların olduğu bununla kast edilenin süreyya yıldızının döküldüğü veya düştüğü zamana işaret ettiği şeklinde açıklanmıştır (Taberî, 2000, 22/495). Kummî'nin Necm sûresi bağlamında mezhep eksenli ele aldığı âyetleri ve bu istikamette aktardığı bilgileri naklettikten sonra değerlendirmelerimizi ilgili konunun sonunda yapacağız. Çalışmamızı bu konuya tahsis etmemizin temel sebebi müellifin âyetlerdeki müphem ifadeleri ve farklı anlaşılmaya/birden fazla anlamı ihtiva etmeye müsait kelime ve kavramları mezhep eksenli görüşlerini dayandırmaya çalışmasıdır.

1.1.2. Hz. Peygamber ile ilişkilendirilen âyetler

Kummî tefsirinin birçok yerinde Kur'an'da müphem olarak zikredilen hakikatleri mezhep düşüncesi ekseninde Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile ilişkilendirmiştir. Örneğin "Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takva sahipleri onlardır." (ez-Zümer 39/33). Bu âyette geçen müphem şahısları Kummî, Hz. Peygamber ve Hz. Ali olarak te'vil eder. Âyetin devamında takva sahipleri olarak övülenlerin de onlar olduğunu söyler (Kummî, 2014, 3/898). Kummî tefsirinde buna benzer yorumları hemen her sûrenin tefsirinde bulmak mümkündür (Kummî, 2014, 2/414-415; Furkân 25/27).

Kummî "Necm" ismi ile kastedilenin Hz. Peygamber olduğunu âyetin ikinci lafzı *إِذَا هُوَ* "Battığı zaman" diye tercüme edilen kısmı ile ilgili olarak da Hz. peygamber "İsrâ"-3 hadisesi esnasına onun inişine işaret ettiğini aktarmaktadır. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber üzerine yemin ettiğini, bununla da onun diğer peygamberler üzerindeki üstünlüğüne işaret olarak da devamındaki iki âyeti yani onda bir sapma ve azgınlaşma meydana gelmediği gibi onun arzusuna göre konuşmadığını ifade eden âyetleri delil göstererek kanıtlamaya çalışmaktadır (Kummî, 2014, 3/1019; en-Necm 53/2-3.). Diğer bir Ahbarî müellif Huveyzî ise Hz. Peygamber'in; "Biz alâmetleriz ve yıldızlarız" dediğini aktarmaktadır. Başka bir nakilde ise yıldız ile kastedilen Hz. Peygamber, alâmetlerle de imamların kastedildiğini söylemektedir (el-Huveyzî, 1991, 5/48). Şiî Ahbarî'lerin Necm kelimesinin Hz. Peygamber olduğu yönündeki te'viline karşılık diğer müfessirlerin bu âyetin kelimeleri üzerinde ihtilaf ettiğini öncelikle söylememiz gerekir (Taberî, 2000, 22/195). Usûlî Tûsî'nin, İbn Abbas'tan rivâyetle dağların nehirler için bir yol gösterici, yıldızların da gece için yol gösterici rehberler olduğunu söylemektedir (et-Tûsî, ts., 6/362) Taberî bununla kast edilenin Süreyya yıldızı olduğunu ifade ederken, (Taberî, 2000, 22/195). Zemahşerî (ö.538/1144) yıldızların batması veya kıyamet günü yıldızların dağılması şeklinde, başka bir yerde ise Kur'an'ın indiği zaman dilimine işaret ettiğini söylemektedir (Zemahşerî, 1987, 4/117). Neseî (ö.710/1310) Necm lafzıyla Allah'ın Süreyya yıldızına veya yıldız cinsinden bir şeye yemin ettiğini, *إِذَا هُوَ* yıldızın batması veya kıyamet günü yıldızların dağılması olduğunu ve aynı zamanda yeminin cevabı olduğunu aktarmaktadır (Neseî, 3/389).

Necm diye başlayan âyetin te'vili bağlamında Kummî'nin dile getirdiği ifadeler sûredeki âyetlerin bütünselliğine aykırı olduğu görülmektedir. Allah'ın kâinata yarattığı varlıklara yemin etmesi bilinen bir Kur'an üslubudur (eş-Şems 91/1). Bu üsluba göre Yüce Allah bir varlığa yemin eder devamında insan ve insanlık için önemli konulara dikkat çektiği müşahede edilmektedir (el-Fecr 89/1). Bu sûrenin de böyle bir yöntemle başlayıp akabinde vahyin gerçekliğine, Hz. Peygamber'in Allah tarafından seçildiğine ve bu vahyi ulaştırıran meleğin özelliklerine işaret ettiği görülmektedir.

Aşağıda aktaracağımız âyetlerin de müellif tarafından Hz. Peygamber ile ilişkilendirildikleri görülmektedir. Necm sûresinin ilk âyetlerini yani yoldan sapma ve

azma (en-Necm 53/2) gibi vasıflarla sapmayanının Hz. Peygamber olduğu ve kendi arzusuna göre konuşmayanın (en-Necm 53/2) da o olduğunu aktarmaktadır. Necm sûresi dördüncü âyette geçen *إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ* “(Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” (en-Necm 53/4) zamir ile *إِنَّ هُوَ* Kur'an'ın kast edildiğini söylemektedir (Kummî, 2014, 3/1019).

Kummî âyette geçtiği üzere Hz. Peygamber'e öğretme (en-Necm 53/5) işlemini yapanın yüce Allah olduğunu iddia etmektedir (Kummî, 2014, 3/1019). Diğer müfessirlerin ise âyetin sûre içerisindeki konumunu da dikkate alarak bununla kastedilenin Cebrail (a.s.) olduğunu ifade etmektedirler (İbn Kesir, 1999, 8/338; Beyzâvî, 1418, 5/157; Razî, 1999, 2/439; Şevkânî, 1414, 5/126). Kummî'nin Hz. Peygamber'e öğretme işlemini Allah'ın yaptığı yönündeki te'viline karşılık diğer müfessirlerin bunu yapanın Cebrail (a.s.) olduğu âyetlerin bütünselliği de bu işi icra edenin melek olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Güçlü ve üstün vasıflarıyla zikredilenin de Cebrail (a.s.) olduğu anlaşılmaktadır. Vahyin kaynağı Allah olduğu bilinen bir gerçektir fakat vahyi aktarma görevini Allah'ın Cebrail'e verdiği de bilinen bir hakikattir (Şûrâ 42/51)-4.

Necm sûresinde âyetlerin akışından da anlaşılacağı üzere en yüksek ufukta doğrulan (en-Necm 53/6) ve asıl şekli görünenin (en-Necm 53/7) Cebrail (a.s.) olduğu anlaşılmaktadır (Taberî, 2000, 7/144). Kummî ise bu özelliklerle Hz. Peygamber'in kastedildiğini söylemektedir (Kummî, 2014, 3/1019). Başka müellifler ise bununla Cebrail (a.s.) ve Hz. Muhammed'in ufukta yani miraç hadisesinde göründüklerine işaret olarak tefsir etmişlerdir (Taberî, 2000, 22/500; Elmalılı, 1996, 7/263). Bunun yanında güzel yaratılışlı, uzun ömürlü ve kuvvet sahibi olarak vasıflandırılanın Cebrail (a.s.) olduğu aktarılmaktadır (Taberî, 2000, 22/499; İbn Kesir, 1999, 7/444; Beyzâvî, 1418, 5/157). Sûrenin nüzul zamanı ve ihtiva ettiği esaslar dikkate alındığında Cebrail'in (a.s.) Hz. Peygamber'e ilk görüldüğü yere işaret olarak anlamak daha münasip görünmektedir. Kummî aynı şekilde Necm sekiz ve dokuzuncu âyetlerde geçen yaklaşma (en-Necm 53/8) ve iki yay aralığından daha az yaklaşma (en-Necm 53/9) eylemi ile Hz. Peygamber'in Rabbine yaklaştırdığını, Rabbinin de ona rahmeti ve nimetleri ile yaklaştığını ve ona sözlü vahyi ulaştırdığını söylemektedir (Kummî, 2014, 3/1019). Buna mukabil diğer müfessirlerin Cebrail'in (a.s.) Hz. Peygamber'e iki yay aralığı kadar yaklaştığını söylemektedir (Taberî, 2000, 22/502; İbn Kesir, 1999, 7/447). Bu ayetin tefsiri ekseninde bu olayın miraç hadisesi esnasında meydana geldiği şeklinde farklı yorumların da var olduğunu eklememiz gerekir (İbn Kesir, 1999, 7/447; Elmalılı, 1996, 7/265).

Şîa, imâmet düşüncesini risâletin devamı olarak kabul etmektedir. Bundan dolayı risalet makamını yüceltme gayretlerinin arka planında imâmet düşüncesini takviye etme düşüncesi vardır. Şîa, Hz. Peygamber için geçerli olan ilahî ayrıcalıklara kendi imamlarının da sahip olduğuna inanır. Bundan dolayı imamın veya imamların yüksek derecelerini açıklamak için öncelikle Hz. Peygamber'in hem Allah hem de insanların katındaki konumunu dile getirmeye çalışırlar (el-Kuleynî, 2000, 19/18)-5. Bunun için konu ile ilgisiz âyetleri bu mevzuya tahsis ederler.

Kummî, tefsirinde âyetlerin tefsiri bağlamında Hz. Peygamber ile ilgili gerekli açıklamalar takdim edildikten sonra konu bir şekilde imam veya imâmetle ilgili diğer kavramlarla irtibatlandırılır. Hz. Peygamber ile ilgili bilgilerin akabinde veya Hz. peygamber ile beraber konu bir şekilde Hz. Ali ile ilişkilendirilir. Burada temel amaç Hz. Peygamber'in yüce derecesinden imamlara yetki aktarımı yapmaktır. İmamları da aynı yetkilerden yararlandırma gayreti söz konusudur. Kummî tefsirinde, Hz. Peygamber ile ilgili aktarılan bilgilerin temel gayesi imâmet düşüncesinin arka planını sağlamlaştırma arayışı söz konusudur.

Kummî'nin Necm sûresinde Cebrail (a.s.) ile ilgili âyetlerin birçoğunu Hz. Peygamber ile ilişkilendirdiği, bunu yaparken sözü bir şekilde Hz. Ali ile irtibatlandırıldığı müşahede edilmektedir. Kummî Necm kelimesi ile kastedilenin Hz. Peygamber olduğu yönündeki te'vilinin zorlama bir te'vildir. Devamında Hz. Peygamber ile irtibatlı olduğunu iddia ettiği âyetlerin, âyetlerin akışına bakıldığında doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Âyetlerde vasıfları aktarılan Cebrail (a.s.) olduğu halde, Kummî bununla Hz. Peygamber'in kastedildiğini dile getirmiştir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi devamında âyetler Hz. Ali ve onun imam olarak seçildiği konusu ile irtibatlandırmaktadır. Bu yaklaşım tarzının taraflı, zorlama ve keyfi bir değerlendirme olduğunu söylememiz gerekir.

1.1.3. Hz. Ali ile ilişkilendirilen âyetler

Önceki kısımda işaret edildiği üzere bu tefsirin te'lif edilme gayesinin imâmet konusu ve bu konu ile ilişkili şahıs ve durumları ele almak olduğunu söylesek yanlış olmayız (Yiğit, 2024, 62-68). Bu bakış açısı Şîî imâmet düşüncesinin Hz. Ali üzerine ikame edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu ihtiyaçtan dolayı bu tefsirde konular ısrarla Hz. Ali ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır (Yiğit, 2023, 59-65). Kummî'nin tefsirinde bir kısım âyetleri te'vil ederken mezhep içerisinde muteber kabul edilen şahısların konu hakkındaki görüşlerini ölçü aldığı görülmektedir. “*Arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı.*” (en-Necm 53/2) Kummî bu âyet ile ilgili olarak Allah resulü Hz. Ali hakkında ne delalet maruz kaldı ne de saptı, o havasından da konuşmaz, onun dile getirdiği sözler ancak kendisine vahiy edilen hakikatlerdir demektedir. (Kummî, 2014, 3/1020) Kummî'nin sapma olayını “Hz. Ali hakkında sapmadı” şeklindeki değerlendirmesine karşılık diğer müelliflerin hak batıldan açık bir şekilde ayrılmış ve hakka/hakikate talebi olan için bu durum açıkça beyan edilmiş, hak delaletten ve sapmadan temyiz edilmiştir (Taberî, 2000, 5/416) şeklinde anlamışlardır. Bu âyet öncesinde geçen hakikatler ekseninde Hz. Peygamber'e şahitlik etmekte ve onun dost doğru olduğu, hakka tabi olduğu ve delalet sapma gibi bir durumun söz konusu olmadığını aktarmaktadır (İbn Kesir, 1999, 7/442). Âyet, Mekkeli müşriklere hitaben Hz. Peygamber müstakim, doğru yoldan sapmamıştır. O havasından konuşmaz bilakis konuştukları vahiy mahsulüdür (Beyzâvî, 1418, 5/157). Hz. Peygamber'in dile getirdiği hakikatlerde bir tezat bulunmadığı gibi onun böyle bir kavram kargaşası yaşamaması da olası değildir (Razî, 1999, 28/233-31/197). Bilakis onun tebliğ ettiği sözler Allah'ın kendisine vahiy ettiği hakikatlerdir (İbn Atıyye, 1422, 5/196). Âyet inkârcılara karşı vahyin hakikatine, Hz. Peygamber'in sadakatine ve dile getirdiği sözlerin kaynağına işaret etmektedir. Bu âyetlerin Hz. Ali'nin şahsı, imâmeti ve seçilmiş olması ile alakalı bir durum söz konusu değildir.

Başka bir âyette “*Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*” (en-Necm 53/10) Kummî bu âyetin tefsiri bağlamında Allah Resulü'ne bu vahiy ile alakalı soru sorulduğunu, Allah resulü'nün de “Hz. Ali vasîlerin (Şeyh Sadûk, 1993, 91-92)-6 efendisi, imâmu'l-muttakin, abdest azaları parlak olanların önderi, hâtemü'n-nebiyyîn'nin ilk halifesi olduğu ve bunun Allah ve Resülü'nun emri olduğunu” farklı âyetlerin delaleti ile tefsir etmektedir. Hz. Peygamber; Hz. Ali'nin Allah tarafından (halifelik) tayin edildiğini, kendisinden sonra insanların velisi olduğunu, (er-Râgıp, 1991, 885) insanlar için kurtuluş gemisi olduğunu, o gemiye binenin kurtulacağını, ona binmeyenlerin ise boğulacağını haber vermektedir (Kummî, 2014, 3/1020). Kummî'nin bu mezhep eksenli iddialarına karşılık diğer tefsirlerde ise Allah'ın peygamberine vahiy ettiği bu hakikatler karşısında ne bir noksanlığın ne de bir fazlalığın olmadığını aktarmaktadırlar (Kummî, 2014, 3/1020). Bu vahiy etme işleminin iki şekilde anlaşılacağı birincisi Cebrail'in (a.s.) Allah'ın kendisine vahiy ettiği âyetleri Hz. Peygambere ulaştırdı, İkincisi ise Allah'ın Hz. Peygambere vahiy ettiği kelâmı kulu Cebrail'e (a.s.) ulaştırdı (İbn Kesir, 1999, 7/448; Razî, 1999, 28/241; Mâtürîdî, 2018, 14/216; Şevkânî, 1414, 5/128). Rabbi, kulu Muhammed'e

(s.a.s) vahiy etti veya Cebrail (a.s.) vahiy etti şeklinde tefsir etmişlerdir (Taberî, 2000, 22/501).

Kummî farklı şahıslardan da nakillerde bulunarak “*Me’vâ cenneti onun (Sidre’nin) yanındadır.*” (en-Necm 53/15) âyetinin tefsiri bağlamında Hz. Peygamber Hz. Ali’ye yedi yerde Allah seni benimle beraber şahit tutmuştur (Yiğit, 2024, 61(197)dipnot)7. Kummî konuyu Hz. Ali’nin Hz. Fatıma ile evliliği ekseninde şunları aktarmaktadır: Kim Hz. Peygamber’e Hz. Fatıma’nın evliliği veya evlendirmesi bağlamında bir şey söylediye/yani talip olduysa Resûlullah (s.a.s.) ondan yüz çevirmiştir. Ta ki insanlar bu konu hakkında ümitlerini kesinceye kadar. Allah Resulü’nün Hz. Fatıma’yı Hz. Ali ile evlendireceği durumu aşikâr edince Hz. Fatıma’nın bundan rahatsızlık duyduğunu bunun üzerine Allah resulünün şu ifadeleri dile getirdiği aktarmaktadır. Allah resulü; Allah’ın kendisini dünyadaki erkeklerin üzerine nebi olarak tayin ettiğini, Allah’ın Ali’yi de vasî tayin ettiğini, Hz. Fatıma’yı âlemdeki kadınlar üzerine seçtiğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber, İsrâ gecesi, farklı menzillerde Allah’ın Hz. Ali’yi kendisine vezir olarak tayin ettiğini, onunla desteklendiğini, Allah’ın arşının kolonları üzerinde bu ibarelerin yazılı olduğunu, cennet ağaçlarının yanında benzer işaretlerin var olduğuna ifâde etmiştir. Bunun devamında Allah Resûlü, Hz. Fatıma’ya Hz. Ali’nin üstün özelliklerini aktarmaya devam ediyor. Allah Resulü, Allah benimle beraber Hz. Ali’ye yedi özellik vermiştir; 1- Benimle beraber ilk kabrinden çıkacak olandır. 2-Benimle beraber sıratda duracakların ilkidir ve Hz. Ali (cehennem) ateşine şunu tut, şunu bırak diye emir verecek. 3-Hz. Ali giydirilecek olanların ilkidir (kabirden çıktıktan sonra veya cennet elbisesi). 4-Hz. Ali arşın sağında ilk bekleyecek olandır. 5-Hz. Ali benimle beraber ilk cennet kapısını çalacak olandır. 6-Hz. Ali benimle beraber ilk illiyyîn cennetine yerleşecek olandır.7-Hz. Ali benimle beraber cennetin karışık meyve içeceklerini ilk tadacak olandır. Şeklinde Allah resulü Hz. Ali’nin Allah katındaki üstün vasıfların zikrederek Hz. Fatıma’ya onun konumunu belirtmiştir (Kummî, 2014, 3/1022-1023-1024).

”*Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar.*” (el-Mutafifin 83/26) Kummî Hz. Ali’nin üstün konumunu Hz. Peygamber ve Hz. Fatıma arasında geçen diyalog ekseninde aktarmaya devam ediyor. Allah Resulü kızına hitaben Allah, Hz. Ali’ye dünyada ikramlarda bulunup onu üstün kıldığı gibi cennete de ona ikramlarda bulunacaktır. Ümmetim arasında ona has olmak üzere Allah ona ikramda bulunacak ve yüce bir ilim verecektir. Gözlerinin büyük olması onun Hz. Adem’in sıfatlarıyla yaratılmış olmasından kaynaklanıyor. Ellerin veya kollarının uzun olmasının sebebi ise o Allah ve Resulü’nün düşmanlarını öldürmek ve kâfirler istemese de Allah’ın dinini onunla izhar etmesi içindir. Fetihler gerçekleştirecek, Kur’an’ın inzali esnasında müşrikleri ve münafıkları ve diğer isyan ehlini öldürmesine işaret etmiştir. Allah cennet ehlinin gençlerini onun neslinden çıkarmıştır ki arşı onlarla süslesin diye. Allah Resulü ya Fatıma! Allah her peygamberi zürriyetinin sürmesi için kendi sulbünden birilerini vasıta kılmıştır. Benim zürriyetimi de Ali’nin sulbünden sürdürmüştür. Eğer Ali olmasaydı benim zürriyetim sürmezdi. Allah Resulü’nün yeryüzünde kızı Hz. Fatıma ile evlendireceği kişi Hz. Ali’den başkası değildir. İbn Abbas Hz. Fatıma’nın Hz. Ali dışında bir denginin olmadığını zikretmektedir (Kummî, 2014, 3/1023-1024). Kummî’nin üzerine bu kadar çok şey yüklediği âyetin diğer tefsirlerde ise İsrâ hadisesi esnasında Resulullah’ın girmesine izin verilen cennet olduğu ve müminlerin kalacakları cennet olduğuna işaret edilmektedir (Mâtürîdî, 2018, 14/220). Şehitlerin menzili veya arşın sağ tarafı şeklinde tefsir edilmiştir (Taberî, 2000, 22/518). Muttakilerin veya şehitlerin ruhlarının ikame edeceği yer şeklinde tefsir edilmiştir (Beyzâvî, 1418, 5/158). Hz. Peygamber’in Cebrail’i (a.s.) gördüğü yer şeklinde te’vil edilmiştir (Razî, 1999, 27/244). Me’va diye isimlendirmesi Âdem’i (a.s.) barındırmasından dolayı bu isim

verilmiştir. Müminlerin ruhlarının barınma yeri şeklinde anlamlandırılmıştır. (Şevkânî, 1414, 5/129). Konu ile ilgili gerekli açıklamaları değerlendirme kısmında ele alacağız.

Kummî âyetleri tefsir ederken ilgili mezhep içerisinde görüşleri muteber kabul edilen şahısların şahitliğine müracaat ettiği görülmektedir. Bu şahısların ağzından, âyetin tefsiri ekseninde mezhebî görüşlerini takdim ettiği görülmektedir.

Kummî'nin Hz. Peygamber'in sadakatine doğruluğuna işaret eden, getirdiği hakikatlerin vahiy mahsulü olduğuna dair işaret eden âyetleri Hz. Ali'nin Allah tarafından seçilmesi ile ilişkilendirmesi mezhep taassubu ile anlaşılabilir. Oysa ayetler özelde Mekke müşriklerinin genelde ise kıyamete kadar insanların Hz. peygamber hakkında dile getirdikleri iddiaların asılsızlığına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra vahyin kaynağına ve işaret ettiği hakikatlerin sadakatine vurgu yapmaktadır.

Müellif başka bir yerde de “*Allah'ın kuluna vahiy edeceğini vahiy etti.*” (en-Necm 53/10) şeklindeki âyeti tamamıyla zikri geçen mezhebin esaslarını tahkim etmek için araç olarak kullandığı görülmektedir. Sanki bu âyet özel olarak Şîî mezhep sistemini ikame etmek ve Şîî imâmet düşüncesi üzerindeki sis perdesini aralamak için nazil olmuştur. Mezhebin ana sütunları olarak kabul edilen tüm kavramların meşruiyetine delil olabilecek şekilde bu âyetin altının doldurulduğu görülmektedir. Oysa âyetin ihtiva ettiği esaslar ile Kummî'nin ilişkilendirdiği konular arasında bir irtibat kurmak mümkün görünmemektedir. Âyet yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e vahiy edeceği ilkeleri ulaştırdığını zikretmektedir. Âyette zikri geçen hakikatlerin, müellifin işaret ettiği şeylerle bir ilgisi yoktur.

Kummî'nin “*Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır.*” (en-Necm 53/15) şeklinde geçen âyetin tefsiri bağlamında dile getirdiği hakikatleri tefsir olarak değerlendirmek mümkün değildir. Gayb âlemi ile ilgili olan bir âyeti Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın evlendirilmesi olayı ile ilişkilendirmek, âyeti Hz. Ali'nin faziletlerine yorumlamak, Hz. Ali'yi, Hz. Peygamber ile yarıştırmaya çalışmak, ahiret âleminde Hz. Ali'ye farklı ayrıcalıklar vermek, ısrarla Hz. Ali'ye olağanüstü yetkiler vermeye çalışmak ve bunların tamamını böyle ilgisiz bir ayetin tefsiri olarak takdim etmek zorlama bir te'vilden başka bir şey değildir.

2. Sonuç

Kummî tefsiri; Şîa'nın en eski ve en muteber tefsirlerinden biri olarak kabul edilen ve mezhep tefsirleri içerisinde tasnif edilmektedir. Bu tefsir ilgili mezhep içerisinde Ahbârî tefsirler kategorisinde mütalaa edilmektedir. Müellif özelde Necm sûresini genelde ise Kur'ân'ın tamamını mensup olduğu mezhep tezleri istikametinde tefsir etmiştir. Müellif, taassup derecesinde bağlı olduğu mezhebin görüşlerini temellendirmek Kur'ân ayetlerini buna araç etmekten çekinmemiştir. Kummî'nin bu değerlendirme tarzı neticesinde Kur'ân, adeta ismi zikredilen mezhebin dayanaklarını takviye etmek için indirilmiş bir mezhep kitabına dönüştürülmüştür. Kur'ân'ın evrensel beyanları ilgili mezhebin düşüncelerini destekleme uğruna âyetlerin içi boşaltılmıştır.

Kummî, imamlara kutsiyet atfetme anlayışı ve imamlardan gelen bilgilere vahiy muamelesi yapması neticesinde ciddi fikri açmazlara düşmüştür. Hz. Ali'yi Hz. Peygamber ile yarıştırmaya anlayışı neticesinde ilmi ve akli yönden izah edilmesi mümkün olmayan görüşleri savunmaya sevk etmiştir.

Müellifin Necm sûresini mezhep esaslarını yansıtmak şeklinde ele almasının birkaç sebebi vardır: Sûre, ilk nazil olan sûrelerden olup bir kısım âyetlerinin farklı anlaşılmaya müsait olması, âyetlerinin bir kısım müphem ifadeler barındırması, âyetlerinin içerisinde bir kısım zamirlerin nereye raci olduklarıyla alakalı ihtilafların varlığı gibi nedenlerden

dolayı sûre müellif tarafından mezhep yönlü görüşlerin üzerine bina edildiği bir araca dönüştürülmüştür.

Tefsir ilminde temel gaye, Allah'ın âyetlerini Allah'ın kastetme ihtimali olan istikamette açıklama gayreti olmalıdır. Bu çalışmalara girişen müelliflerin azami derecede mensup oldukları mezhep ve meşrep düşüncelerini bu işe katmamaya gayret etmeleri gerekir. Bunun yanı sıra müellifin tarafsızlığına gölge düşürme ihtimali olan diğer etkenlerden de kendilerini korumalıdır. Bu makalede Şîa'nın Ahbârî düşünce ekolüne mensup Kummî'nin Necm sûresinde mezhebî düşüncesi ekseninde ele aldığı âyetleri ve değerlendirmeleri incelemeye çalıştık. Tefsir ilmiyle iştigal edenlerin ilgili müfessirin âyetleri kendi mensubiyetleri ekseninde yorumlama ihtimalini göz önünde bulundurmaları gerekir.

Notlar

1-Emel bint İbrâhim eş-Şeyh, *Menhecu Ali b. İbrâhim el-Kummî fi tefsirihi 'ard ve nakd* (Suudi Arabistan: Camiatü Ümmü'l-Kurâ, 2011); Fayiz b. Ali el-Uteybî, *Tefsiru'l-Kummî*, (Suudi Arabistan: Camiatü Ümmü'l-Kurâ, 2014) Fuat Admı, *Kummî Tefsiri'nde İmâmet Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).Gibi doğrudan bu tefsir üzerinde yapılan çalışmalar zikredilebilir.

2- Ahbârîyye, imamların mutlak otoritesine bağlılıklarından dolayı imamlardan nakledilen sözlü ve yazılı rivâyetlerin akaid ve fıkıh alanında tartışmasız otorite olduğunu savunmaktadır. Metin Yurdagür, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/490-491.

3- Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifade eden terim. Salih Sabri Yavuz, "İsrâ (Mi 'rac)" (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020), 30/132-135.

Necm 53/2-3; Ali b. İbrâhim Kummî, *Tefsiru'l-Kummî* (Kum: Müessesetü İmâm Mehdî, 2014), III/1019.

4- *Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.* Şûrâ 42/51

5-Unutmamak gerekir ki Şiiler için imamların sözleri Peygamber'in sözleri kadar, hatta Allah'ın Kelâm'ı olan Kur'ân-ı Kerîm kadar önemlidir. Ca'fer-i Sadık'a atfedilen ve "hadîsî hadîsu ebî" adıyla bilinen meşhur haberde bu durum açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: "Benim sözüm babamın sözüdür, babamın sözü dedemin sözüdür, dedemin sözü babası el-Hüseyn'in sözüdür, bu sonuncunun sözü el-Hasan'ın sözüdür, bu sonuncunun sözü mü'minlerin emiri (Ali)'nin sözüdür, onun sözü Allah Resûlü'nün sözüdür, onun sözü de Allah'ın Kelâmı'dır." Ebû Ca'fer Muhammed İbn Ya'kûb İbn İshâk er-Râzî Kuleynî, *el-Usûl Mine'l-Kâfî* (y.y.: Daru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, ts.), 19/18.

6- Vâsî Allah'ın emriyle, bir nebî tarafından belli işleri yerine getirmek üzere özel olarak eğitilmiş ve yetkili kılınmış insandır. Yerine getirilecek işler, nebînin emirleri ve vâsinin de vazifeleri olarak yerine getirilir. b) Nebînin sağlığında vâsî, onun vekili olarak onu temsil eder, belli dinî ve siyâsî işleri onun adına yerine getirir. c) Nebînin vefatından sonra vâsî, onun halifesidir. Onun vasiyet ettiği işleri icra eder ve ümmetin önderliğini yapar. Peygamberden sonra insanların en mükemmelidir Şeyh Sadûk, *el-İtikâdâtü fi dini'l-İmâmiyye*, 91-92

7- 1- İsrâ gecesini semaya çıkarıldığımda Cebrail (a.s.) bana "Kardeşin nerede?" diye sordu. "Seni geride bıraktığımı söyledim." Bana, "Dua et Allah onu da getirsin." dedi. Ben de dua ettim senin temsilini (şeklini) yanımda gördüm.

- 2- Kummî ikinci seferde (İsrâ gecesi), birinci durumun bir benzerinin vuku bulunduğunu naklede, rivâyetin sonunda da şöyle bir ekleme yapar: Bu esnada bana yedi göğün kapıları açıldı ben oranın sakinlerini, imarlarını ve konumlarını gördüm.
- 3- Ben cinlere gönderildiğimde aynı şekilde Cebrail (a.s.) “Kardeşin nerede?” diye sordu ben de “Onu geride bıraktım.” dedim. Bana, “Dua et Allah onu da getirsin.” dedi. Ben de dua ettim ve senin temsilini yanımda gördüm. Ben onlarla yani cinlerle neyi konuştuysam sen onları işitiyordun.” dedi.
- 4- Sadece bize tahsis edilmiş Kadir gecesinde.
- 5- Seninle alakalı Allah’tan ne istedimse peygamberlik dışındaki her şey verildi.
- 6- İsrâ gecesi tüm peygamberler arkamda namaz kılarken senin temsilini arkamda gördüm.
- 7- Hizipler bizim elimizle helâk edildiği esnada şeklinde sıralamaktadır. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, III/1021-1022. Kummî’nin bu konuyu Gadîr-i Hum olayı ile ilişkilendirdiğini söylememiz mümkündür. Hz. Peygamber: “Benim sözlerimi iyi muhafaza ediniz, benden sonra o sözlerden istifâde ediniz, kavrayınız ve bu sözlerle diriliniz. Sakın benden sonra dünya için küfre girip bir birinizin boynunu kılıçlarla vurmuyunuz. Eğer böyle yaparsanız-ki yapacaksınız- beni Mikail’in ve Cebrail’in arasındaki bir müfrezede kılıçlarla yüzlerinize vuruyor bir vaziyette bulacaksınız. Bu esnada Hz. Peygamber sağ tarafına baktı ve bir müddet bekledi ve şöyle devam etti: Dikkat edin! Ben size iki önemli şey (emanet) bırakıyorum. Bunlara sarıldığınız müddetçe asla sapmayacaksınız: Allah’ın kitabı ve Ehl-i Beytimdir. Allah bana bu ikisi ile alakalı şu haberi verdi: Sizler benim havuzumun başında, bana kavuşuncaya kadar bunlar birbirinden ayrılmayacaktır. Kim bunlara sarılırsa kurtuluşa erecek, kim onlara muhalif olursa o da helâk olacaktır. Dikkat edin havuzumun başında bana doğru geleceksiniz. Sizden olan erkekler, benden uzaklaştırılacaklar. Ben ‘Ya Rabbi! Bunlar benim ashabım...’ diyeceğim. Allah: ‘Ya Muhammed! Bunlar senden sonra neler yaptılar neler... Senin sünnetini değiştirdiler.’ denilecek. Ben de onları ezin şeklinde cevap vereceğim.” dedi. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, III/1023. Buna yakın ifâdelerin zikredildiği ri’at konusuna göndermede bulunduğunu da söylememiz mümkündür. Yiğit, *Şîa İmamet İnancının Kur’ânî Dayanakları ve Kummî Tefsirinin Mezhebî Yaklaşımları*, 61(197.dipnot).

3. Araştırmanın etik yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

4. Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

5. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Beyzâvî, N. (1418). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. Dâru'l- İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Elmahlı, M. H. Y. (1996). *Hak Dîni Kur'ân Dili*. Emir Basın Yayım Dağıtım.
- Emel Bint İbrahim eş-Şeyh. (1432). *Menhecu Ali b. İbrahim el- Kummî fi Tefsirihi Ard ve- Nakd*. Camia'tu Ummi'l -Kura.
- Karaman, H. vd. (2007). *Kur'ân yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. DİB Yayınları.
- İbn Atıyye, E. M. (1422) *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (6 Cilt). Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Kesir, İ. (1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. y.y.: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tavzi.
- İbnu'n-Nedim, F. M. (1997). *el-Fihrist*. thk. Ramazan İbrahim. Dâru'l-Marife.
- İhsan Emin. (2000). *et-Tefsir bi'l-Me'sûr ve Tatviruhu İnde Şiati'l-İmâmiyye*. Dâru'l-Hadiy.
- Kuleynî, R. (ts.) *el-Usûl Mine'l-Kâfi*. y.y.: Daru'l-Kutubi'l-İslâmiyye.
- Kummî, A. İ. (2014). *Tefsîru'l-Kummî* (1. Baskı). Kum: Müessesetü İmâm Mehdî.
- Kummî, Ş. A. (ts.) *el Kunye ve'l-Elkab*. Mektebet'u-Sadr.
- Mâtürîdî, E. M. (2018). *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. Ensar Yayınları.
- Nesefî, M. H.(ts.). *Tefsîrü'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil)*. thk. Yusuf Ali Bedîvî (3 Cilt, 3. Basım). Daru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Razî, M.Ö. (1999). *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Şevkânî, A. M. (1414). *Fethu'l-kadîr*. Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-İbn Kesîr.
- Taberî, C. M. (2000). *Câmiu'l-beyân*. y.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Yiğit, E. (2023). Kummî Tefsirinde Hz. Ali ile ilişkilendirilen bazı âyetler ve kavramlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi* 4, 59-74.
- Yiğit, E. (2024). *Mezhebî Tassubun Kur'ân Tefsirindeki Yansımaları (Şi'î-Kummî Örneği)*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Yurdagür, M. (1998). Ahbârîyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/490-491. TDV Yayınları.
- Yüksel, M.B. (2017). *Kur'an'ı farklı anlama ve nedenleri*. Ankara Okulu Yayınları.

Yüksel, M. B. (2018). Bir tefsir sorunu olarak mübhemât üzerinden kendini ve ötekini okumak. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 13, 131-73.

Zehebi, M.H. (ts.) *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*. Kahire: Mektebetu'l-Vehbe.Zemahşerî, K.M. (1987). *el-Keşşâf 'an hâkâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. (4 Cilt, 3. Basım). Daru'l-Kitabi'l-Arabi.